

Kohtute töö mõju erinevatele ühiskonna gruppidele advokaadi vaatevinklist

Toomas Vaher

Teema, mis mulle ettekandeks anti, on sõnastatud pretensioonikalt ja jätab mulje, nagu oleksin võimeline esinema erinevate ühiskonna gruppide eestkõnelejana. Seda ma ei ole, kuid advokaadi vaatevinkel kohtutele ja kohtusüsteemile on kindlasti olemas.

Ühiskonnateaduslikku analüüsi on minult kui juurapraktikult palju tahta. Püüan vaid esitada mõned killukesed siit ja sealt, mis on pannud asjade üle järele mõtlema.

Kõigepealt: mis üldse on advokaadi vaatevinkel. Kui räägime üksikjuhtumitest, on advokaat suure tõenäosusega ühe või teise asjaosalise esindaja, tema huvide kaitsja ning advokaadi ülesanne ongi näha asju selle asjaosalise poolelt. Kui me räägime teatud üldistatud vaatest seoses sellega, et advokaat oma ameti tõttu osaleb paljudes erinevates menetlustes nii kohtutes kui kohtuväliselt ja vastandlikud positsioonid teatud tasemel taanduvad välja, siis advokaat näeb õigusküsimusi eelkõige mitte kui advokaat, vaid kui tundliku õigustajuga ja teravdatud tähelepanuga kodanik, kes hindab isikuvabadusi ja kes reageerib keskmisest tundlikumalt isikuvabaduste ja õiguste riivamise korral. Ühelt poolt on advokaat õigussüsteemi igapäevaelu üks osaline, teiselt poolt on advokaat vahendaja õigussüsteemi ja probleemi otsa sattunud kodaniku vahel, tajudes teravalt neid takistusi, mis õiguste teostamisel teele ette veerevad.

Minu jutt on segu enda kogemustest, kolleegidega vestlustest, kohtulahendite lugemisest ja tagasisidest klientidelt.

Kus me oleme

Eesti kohtusüsteem on olnud suhteliselt hea, kui me vaatame konteksti, kust me 20 aastat tagasi tuleme. Veel nii umbes 10 aastat tagasi võis kohtuid pidada tõenäoliselt üheks paremini töötavaks riigi võimu haruks. Kohtusüsteem töötab täna teatud osas selle nõ. vana rasva pealt ja kasutab osaliselt seda kunagi kogutud usalduskrediiti.

Vahepeal on muu elu 10 aastat edasi läinud mõnevõrra kiirema tempoga, kohtutes tundub aeg voolavat aeglasemini. Kohtunikud teevad väga tubli ja kiiduväärt igapäevast tööd konkreetsete kaasuste lahendamisel, aga kuhu kohtusüsteem tervikuna õiguse arengut suunab, on üsna segane. Tundub, et täna on kohtusüsteemil kui riigivõimu harul oht langeda seisakusse. Uue kohtute seaduse eelnõu läbikukkumine on seda olukorda tõenäoliselt võimendanud.

Kui keegi mult küsib, mis on kohtusüsteemi roll ja funktsioon, siis sellele on lihtne vastata: loomulikult sõltumatu õigusemõistmine, nii nagu põhiseadus ette näeb. Mis on kohtusüsteemi kui riigivõimu ühe tugisamba prioriteedid ja visioon Eesti õiguskeskkonna edasiviimisel, selle küsimusele vastamisega jääksin küll kimpu. Siin peitub tõenäoliselt üks väljakutsetest kohtutele järgnevateks aastateks: kas mõtestatud sihipärane areng või iseoolne valgumine.

Kodaniku vaatenurgast on tänane kohtusüsteem tõenäoliselt üks suletumaid võimuharusid, mille sisulistest tegemistest inimesed eriti ei tea ega saa ka eriti aru. Enamiku teadmine kohtute toimimisest on Ameerika filmide tasandil. Selles osas on kindlasti edenemise ruumi. Advokaadid igapäevase asjaosalisena saavad muidugi aru meneltuse keerdkäikudest, aga ega kohtusüsteemi peeta advokaatide jaoks. Ikka kõikide inimeste jaoks.

Oma tegevuse selgitamise osas on hea meel tõdeda, et kohtud on astunud tubli sammu edasi ja on avaliku suhtlemise ja meediasuhtlemise strateegia ette võtnud ning vastavad juhtnöörid kohtutele on ette valmistatud.

Inimlikult on mõistetav, et seda, kuhu me õigusemõistmises tervikuna liigume, on igapäevatööd tehes raske märgata. Inimene ei ole võimeline märkama ja registreerima igal hetkel toimuvaid väikseid muutusi – kuidas pargipuu on kasvanud, võrreldes eelmise Tartus käimise korraga, kuidas laps on täna suurem ja iseseisvam, kui nädal tagasi, kas ma ise peeglisse vaadates näen vanem välja kui eile. Üksnes suurem ja ebatavalisem situatsioon paneb meid korraga märkama, avab meie silmad ja me justkui üllatusega avastame, et olukord hoopis teine, kui oli varem. Küllap on inimese loomuses märgata suuri muutusi ja mitte tähele panna väikseid, sest suured tunduvad tähtsad. Väikesed muutused aga võivad olla nagu tilkuv vesi, mis ühel hetkel üle karika ääre paiskub. Kui suudaksime väikseid muutusi aegsasti märgata, võiksime tulevikus suuremaid muutusi ette ennustada ja nendeks paremini valmis olla, või ideaaljuhul, nende käiku ka mõjutada.

Millist mõju me eeldame

Inimese vaatenurgast on kohtusüsteem nõ. viimane kaitseliin, mis võib inimest päasta talle sündinud ülekohtust või vastupidi hoida teda tagasi teistele ülekohtu tegemisest. Et see õiguslik kaitseliin töötaks, on loomuliku eeldusena vajalik, et kohtulahendil oleks autoriteeti. Kuid see autoriteet ei peaks põhinema mitte pelgalt hirmul, vaid otsusest arusaamisel koos teadmise, et langetatud otsuse täitmine on vääramatu ja riigi poolt tagatud.

Otsuselt soovime kahesugust mõju: esiteks, et konkreetne juhtum saaks õiguspärase ja seadust mõistlikult lugedes etteaimatava lahendi, ja teiseks, et otsuse põhjal saab teha prognoose võimalike tulevaste samasuguste olukordade lahendamiseks samal viisil. Nende mõlema elemendi osas ei ole olukord halb, kuid kindlasti oleks võimalik paremini.

Ükskõik, mis ühiskonnagrupist me ka ei räägiks, me tahame toimivat, arusaadavat õiguskorda ja me tahame, et inimestel oleks õigusalane turvatunne. See ei ole küsimus, mida saaks lahendada pelgalt riigi õigusabi määramisega või advokaatide, kohtunike või prokuröride koolitamisega. See on küsimus, mida tuleb silmas pidada juba siis, kui seadusandja õigusnorme ette valmistab ja siis, kui kohus sõnastab otsust, olgu see siis rutiinne lahend või pretsedendi tähtsusega otsus. Inimesed tahavad, ja põhjendatult tahavad, et õiguskord oleks selge ja arusaadav, et inimene tunneks, et riik eksisteerib tema jaoks. Inimene ei pea kartma oma riiki ning teadmatust ja õiguslikult ülikeerukad lahendused tekitavad arusaamatust. Arusaamatust omakorda tekitab hirmu ja ebakindlust.

Pole kahtlust, et väga suur osa inimestest kardab kohut abstraktselt. Sõltumata sellest, mis menetlusega on tegu või mis eesmärgil kohus inimesega suhtleb. Nii seadusloomes kui ka kohtupraktika arengus toimub liikumine järjest keerukamate õiguslike konstruktsioonide juurde. Vastavalt ka inimeste ebakindlust ning hirm tundmatu ees ajas suureneb, mitte ei vähene. Lahendite keerukus kasvab ning järjest enam on vajalik tippkvalifikatsiooniga juristi poolt teha põhjalikku „tõlketööd“, et inimesele selgitada, miks kohus on jõudnud sellise lahendini, nagu ta parasjagu tegi. Sellele järjest suurenevale keerukusele oleks vaja kuidagi pidurit tõmmata. Ma ei tea, kuidas seda teha, aga see on vajalik ja selles suunas tuleks pingutada. Kohtulahendid, ka Riigikohtu omad, peaksid ideaalis olema võimalikult paljudele inimestele arusaadavad ka ilma juristi abita. Samuti tuleks hoiduda juriidilisest „klaaspärlimängust“, kus näiteks kahe erinevalt lahendatud kaasuse vahetegu on niivõrd peen intellektuaalne harjutus, et see on enamiku jaoks lihtsalt üle arusaamise võimete.

Õiguskeskkonnas eksisteerivate reeglite raskesti mõistetavuse osas ei ole loomulikult õige pilduda kive ainult kohtute kapsaaeda. Eks suurem osa tuleb ikka seadusandjalt. Küll aga on seadusandja ja kohtute töö mõju on sageli raske eristada, sest läbi kohtute töö jõuab otsuseks seadusandja lahendus, kas siis õnnestunud või ebaõnnestunud moel. Kui värskelt maalitud sein näeb kehv välja, võib olla viga kehvast värvimistöös või hoopis halvast seinatõrjumise ettevalmistamises ehitaja poolt, mida lihtsalt ei õnnestu enam parandada. Mine võta kinni, kumba on rohkem, kumba vähem.

Selge on see, et mida paremini on olukorra kohtulik lahendus ette prognoositav, seda tõenäolisem, et asja lahendamiseks polegi vaja kohtu poole pöörduda ja asi laheneb kiiremini ja ilma kohtumeneltuse abita. Seega, üleskutse oleks asjade lahendamisel püüelda mõistliku lihtsustamise ja seadusest täpsema kinnipidamise suunas, kus vähegi võimalik.

Selles osas ka näide: veel mõned aastad tagasi oli võimalik konsultatsiooni käigus anda inimestele üsna selgeid vastuseid küsimuses, kas nõue on aegunud või mitte, sest seadus tundus olevat selles osas suhteliselt selge. Pärast mitmeid Riigikohtu lahendeid ei ole võimalik paljudel juhtudel enam konkreetseid vastuseid anda, sest aegumistähtaaja alguspunkti pole võimalik üheselt välja selgitada. Mõistlik aeg nõude tekkimisest selle sissenõutavaks muutumiseni võib ju olla ühe kohtniku arvates mõni päev ja teise arvates üle poole aasta.

Järelikult tekib vaidlusi juurde ja seadusele keerukama tõlgenduse andmisega on kohtud tahtmatult ise tegelenud endale töö genereerimisega. See ei ole mõeldud kritiseerimaks konkreetsete lahendite õiguslikke hinnanguid, vaid et ära märkida kohtulahendi mõju edasisele praktikale.

Seadusloomest kohtutes

Ma ei ole veendunud fänn selles küsimuses, kui loomulikult võiks kohus, eriti Riigikohus luua uusi käitumisreegleid. Fakt on see, et taoline nähtus on süvenev. Võtame kasvõi värsket Väätsa Agro asjas tehtud lahendi, kus kohus on paika pannud saneerimismenetluse reegleid ca 25 leheküljel. Reegleid, mida seaduses tegelikult ei ole.

Ühest küljest on see konkreetsetes kaasustes vajalik, kuna lahendab mitmeid seaduse puudujääke, kui kohus omapoolsed seisukohad taoliselt viisil annab. Mul on loomulikult ühe asjaosalise esindajana selle lahendi üle erakordselt hea meel. Sisuliselt tõmbas Riigikohus „rongi alt“ välja kogu Eesti finantssektori.

Üldistatumalt ja veidi kaugema perspektiiviga vaadates aga sellised lahendid süvendavad olukorda, kus käitumisreeglite teadasaamiseks ei ole võimalik vastuseid leida seadusest, kust neid esimese hooga iga kontinentaal-euroopaliku õiguskultuuri kuuluv jurist otsib, vaid kohtuotsustest. Samuti toidab selline praktika ootusi, mille kohaselt kohtusse pöördumisega on põhimõtteliselt võimalik muuta kehtivat õigust, see omakorda suurendab ebakindlust tulevase kohtulahendi prognoosimisel ning lõppkokkuvõttes jällegi kohus genereerib endale tööd juurde. See müüdi pool mulle väga ei meeldi.

Huvitav nähtus on ka see, mida olen viimasel ajal paaril korral kogunud, et seaduseelnõude üle arutledes ja ametnikega ühe või teise puudujäägi üle diskuteerides olen saanud vastuse, et pole vaja eelnõu parandada, kui midagi on ebaselge või vastuoluline, küll kohtupraktika paneb selle paika. Jällegi üks väike märk, mis võib lumepallina kasvada – kuna kohtud on võtnud endale rolli anda ebaselgetele seadustele üsna kaugeleminevaid tõlgendusi, siis ametnikud, kes eelnõudega tegelevad, veeretavad endalt vastutuse kohtutele.

Muidugi ei saa seda olukorda kohtutele otseselt ette heita. Viimase kaitseliinina peabki kohus vajaduse korral isikute kaitseks astuma samme, mis teistel võimuharudel on jäänud tegemata. Küll aga tõin selle esile kui ühe väikse näite, ühe väikse märgi selle kohta, et puu seal pargis kasvab iga päev ja on täna natuke pikem, kui oli eile.

Põhiseaduslike õiguste kaitsest

Tõenäoliselt suurimat mõju õiguskorrale ja õiguskultuurile omavad lahendid, mis puudutavad põhiseaduslike õiguste riivet või rikkumisi. See on keeruline valdkond, kuid mingi sisetunne ütleb, et kohtute poolt võiks siin olla veidi kompromissitumat ja printsiipiaalsemat lähenemist, sest põhiseaduslike õiguste kaitse küsimus määrab ära demokraatliku õigusriigi selgroo olemasolu või puudumise ja suuresti kodanike usalduse riigi vastu.

Kohtud on teinud väga palju olulisi lahendeid, mis kaitsevad isikuid riigi omavoli eest ja väärtustavad põhiseaduses toodud põhiõigusi ja vabadusi. See on olnud väga tänuväärne töö.

Siiski on olnud ka mõned asjad, mis on jäänud kripeldama. Jätame korraks kõrvale peened ladinakeelsed terminid edasi ja tagasiulatuvalt mõjust ning vaatame asjale peale lapseliku lihtsameelsusega. Riigi täitevvõim on soovinud mõnikord korjata riigi alamatelt rohkem raha, kui riigi parlament on lubanud. Teatavasti kõik maksud, lõivud ja muud taolised rahalised koormised saab ette näha vaid Riigikogu seadusega. Talupojalooõiguse ütleb, et kui on ilma asjata raha võetud, tuleb see tagasi anda. Kui vaatame põhiseadusevastaselt võetud maksuintresside kaasi või lahendeid põhiseadusevastaselt kogutud tuletorni- ja jäämurdetasude asjas, siis kuningas on alasti. Riigi täitevvõim on korduvalt kogunud põhiseadusevastaselt rahasid, mida nad poleks tohtinud teha. Kohtulahendite tulemuseks on, et vaatamata põhiseadusevastasusele, ei ole riik pidanud kogu raha tagastama. Riigi poolt vaadatuna on põhiseaduse rikkumine ennast finantsilises mõttes kuhjaga ära tasunud, sest kohtulahendite kohaselt tuli nii välja, et suuremat osa ebaseaduslikult kogutud rahast maksumaksjale tagasi ei antagi ja riik jätab selle endale. Nagu öeldakse, rikkumine tasub ära.

Küsingi nüüd, et millist mõju võiks selline kohtupraktika avaldada riigi täitevvõimu edasisele tegevusele? Eriti olukorras, kus ametnikud, kes omal ajal vastavad põhiseadusevastased aktid ette valmistasid, on jätkuvalt ametis ega ole keegi neid selle eest noominud.

Teise näitena võiks tuua jätitustegevuse regulatsiooni ja võrdluse põhiseaduse § 43 sõnastusega. Sellesse teemasse ei hakka pikemalt sisse minema, aga minu meelest võiks ka kohtuvõim kuidagi tugevamalt sekkuda, et jätitustegevuse reeglid saaksid lõpuks vastavusse viidud põhiseaduse nõuetega. Mis peaaegu: jätitustegevuse loa andjaks peaks olema üksnes ja ainult kohus ning kohus ei peaks pealt vaatama, kui keegi teine on selle õiguse endale võtnud.

Kohtute mõju seoses kriminaalmenetlustega

See on valdkond, mida peaks tõsiselt arutama koos kõikide võimuharude esindajatega, kuhu meie riik ja õiguskord suundub ja kuidas uuesti taastada kohtu tegelikku mõjujõudu kriminaalõiguse arengus. Jääb mulje, et kohtuid on selles üliolulises valdkonnas hakatud justkui nurka mängima ja see on minu meelest ohtlik.

Mida me näeme? Justiitsministeeriumi andmetel 2010 menetleti üldmenetluses üksnes 3,8% kriminaalasjadest. See on ainus menetlusevorm, mis võimaldab kaitseõigust nõ. täismahus ja kus kohus asja täismahus lahendab. Kõik ülejäänud asjad toimuvad nõ. surrogaat-menetlustes.

Järgmine tähelepanek. Meie riigis 98,17% süüdistatavatest mõistetakse süüdi.

Retooriline küsimus: mis te arvate, kui palju on neid julgeid, kes lähevad tõsiselt proovima kohtusse 1,83% suurust šanssi saada õigeks mõistetud?

Üks hea kolleeg ja kriminaalmenetluse asjatundja on öelnud niimoodi, et tõe tuvastamine ja asjaolude tõendamine kriminaalmenetluses on kaks täiesti erinevat asja. Objektiivse tõe ja kriminaalmenetluse vahel on tulemüür.

Millest need märgid räägivad? Esiteks, kriminaalmenetlustega seonduvat mõju ühiskonnale ei tule enam otsida niivõrd kohtumajast, kui prokuratuurist. See ei peaks nii olema.

Investorite kaitsest

Üldiselt on Eesti majanduskeskkonda äritegevuse aspektist hinnatud rahvusvahelistes uuringutes ja võrdlustes üsna kõrgelt. Kui aga vaadata konkreetsete valdkondade kaupa, siis meenub 9. mail Äripäevas ilmunud artikkel, milles endine kõrge USA riigiametnik juhib tähelepanu Maaailmapanga reitingutele. Investorite kaitse aspektist on Eesti samal pulgal Nigeeria ja Türgiga. Vaatasin algandmed üle, ja faktiväide reitingu osas on õige. See on järelemõtlemise koht riigile tervikuna.

Kuidas üksikutes kaasustes tehtud kohtulahendid kogu majanduskeskkonda mõjutavad – selle ilmestamiseks tooksin kaks näidet.

Kuidas tundub, kui jalgpallimatš lõpeb viigiga ning lisa-aeg samuti lahendust ei too, et siis jalgpallikohtunik võtab kätte ja läheb lööb ise värava. Tundub imelik. Umbes nii toimub saneerimismenetluses – nn. Väätša Agro esimeses Riigikohtu lahendis leidis kohus, et kui saneerimiskava jääb võlausaldajate poolt vastu võtmata - see tähendab, et võlgnik ja võlausaldajad ei ole leidnud aktsepteeritavat lahendust võlgade ümberkujundamiseks - ning kui kohtu poolt määratud kaks majanduseksperti on saneerimiskava täidetavuse osas vastandlikel seisukohtadel, siis kohus peab ise otsustama saneerimiskava kinnitamise ise. Seega on põhimõtteliselt võimalik kinnitada saneerimiskava, millele võlausaldajad on vastu ja mille suhtes ka majandusekspertidel ei ole veendumust, et saneerimiskava üldse täidetav oleks.

Teine näide puudutab halduskohtute praktikat, kus on hiljuti asutud seisukohale, et detailplaneeringuga kindlaksmääratud ehitusõigus hoonestatavale krundile on ajas kuhtuv, teisisõnu, õiguspärane ootus, et omanikul lastakse ehitada vastavalt kehtivale detailplaneeringule, justkui aja jooksul väheneb. Mida sellised seisukohad tähendavad kogu Eesti ehituskruntide väärtusele ja milliseid probleeme põhjustab see sektorile tervikuna, nii omanikule kui ka näiteks hüpoteeklaenu andud kreditorile, ilmselt kohtud ei ole hinnanud. Kui ka probleemseid detailplaneeringuid oleks 0,01 %, siis õõnestab see seisukoht asjatult kogu ülejäänud 99,99 % kinnisasjade omanikke ja kreditore, kelle puhul pole kavatsustki detailplaneeringut ümber vaatama hakata. Omanikud, kes on ehitusõigusega krundi raha investeerinud, peavad sellise ebakindluse ehk suurenenud riski kinni maksma kas kõrgemate laenuintresside, lisatagatiste või muu ressursi panustamisega, mille lõppkokkuvõttes ühiskond tervikuna omakorda kinni maksab läbi suuremate hindade. Suurt pilti vaadates on ühiskonnale oluliselt odavam tunnustada omaniku õiguspärast ootust ning üksikute detailplaneeringute muutmisest tekkiv kahju täies mahus omanikule hüvitada, kui et kahjustada kogu kinnisvarasektori varalisi positsioone.

Lõpetuseks positiivsed noodid

Noored tublid ja võimekad kohtunikud tulevad peale. Mul ei ole vähimatki kahtlust nende tegevuses ja soovin väga tunnustada uue generatsiooni kohtunikke, kes menetluse kiiruse osas

teevad vanematele kolleegidele tihti silmad ette, sealjuures ei toimu see lahendi kvaliteedi arvelt.

Teiseks on äärmiselt oluline, et kohtud on hakanud oma rolli ja tegevust lahti mõtestama kasvõi tänase foorumi kujul.

Kolmandaks soovin tunnustada viimasel ajal aktiveerunud kohtulahendite süstemaatilist analüüsimist ja nende tulemuste avaldamist Riigikohtu koduleheküljel. Selline kohtupraktika analüüs on äärmiselt vajalik ja praktiliselt kasutatav ning eeldatavalt aitab kohtupraktikat edaspidi ühtlustada.

Täna!